

УМОВИ ЕФЕКТИВНОСТІ ТА МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-МОРАЛЬНОЇ ПОЗИЦІЇ У СТАРШОКЛАСНИКІВ

Анотація. *Стаття присвячена проблемам ефективності застосування форм та методів морально-соціального виховання старшокласників у системі навчально-виховного закладу.*

Ключові слова: *соціально-моральна позиція старшокласників, методи і форми морально-соціального виховання.*

Аннотация. *Статья посвящена проблемам эффективности применения форм и методов морально-социального воспитания старшекласников в системе учебно-воспитательного заведения.*

Ключевые слова: *социально-моральная позиция старшекласников, методы и формы морально-социального воспитания.*

Annotation. *The article is devoted to the problems of efficiency of application of forms and methods of morally-social education of senior pupils in the system of educational-educating establishment.*

Key words: *morally-social position of senior pupils, methods and types of morally-social upbringing.*

Державотворчі процеси, які відбуваються в сучасній Україні, актуалізують проблеми соціально-морального становлення особистості, її здатності до активної ролі у збереженні й примноженні соціальних цінностей, до співжиття у соціумі за моральними нормами. Основу системи виховання моральної позиції складають моральні норми і моральні принципи. У основі соціальної позиції лежить продуктивна діяльність на користь інших, позитивне світосприймання, усвідомлення своєї приналежності до конкретного народу і суспільства, сутності соціальних ролей і соціальної зрілості, яка базується на виробленому людством досвіді, на адекватному уявленні про себе, свої можливості, тобто на „Я-концепції”, і виявляється в єдності здобутих знань, умінь і навичок. Соціальний розвиток ґрунтується на загальному розвитку особистості й здатності орієнтуватися в суспільних нормах і суспільних цінностях життя, будувати свої стосунки з довкіллям з позиції його цінності.

Вказані особистісні характеристики особливо актуальні для молоді, зокрема старшокласників, які стоять перед вибором свого майбутнього. Сучасна школа має великі потенційні можливості для забезпечення цілеспрямованого розвитку моральних якостей особистості, орієнтації змісту її життя на національні та загальнолюдські цінності, активної життєвої позиції, однак в реаліях життя не завжди їх реалізує. Доказом того є низька загальна культура поведінки значної частини сучасних школярів, їх тяжіння до безтурботного, способу життя, захоплення низькими зразками масової культури, паління, вживання спиртних напоїв, наркотичних засобів, брутальних слів, прагнення до задоволення матеріальних потреб і уникнення по-справжньому духовної культури, неповага до старших людей та ідеалів старшого покоління, цинізм і жорстокість стосунків тощо.

Як засвідчують спостереження, ця категорія старшокласників не має чіткого уявлення про своє майбутнє, мало, або й зовсім, не цікавиться подіями політичного життя як своєї країни, так і зарубіжжя, практично не читає серйозних книг, газет та журналів. Значна частина старшокласників не бачить свого майбутнього у своїй державі й мріє виїхати за її рубежі, в країни з високорозвиненою економікою.

Причини такої ситуації беруть початок не тільки в складних соціально-економічних умовах, які переживає Україна, а й у відсутності цілісної системи виховання майбутнього

громадянина держави, з чітко визначеною соціально-моральною позицією і системою соціально-моральних цінностей.

Проблеми морально-соціального виховання підростаючого покоління висвітлюються у працях Т.Ф. Алексєєнко, В.П. Андрущенка, Л.М. Архангельського, І.Д. Беха, Г.Я. Жирської, І.А. Зязюна, О.В. Киричука [4;5] та ін. Дослідники велику увагу приділяють завданням духовного оновлення суспільства та обґрунтуванню основ морального розвитку особистості, гуманним відносинам, ролі педагогів і батьків у виховному процесі, сутності виховання морально-соціальних цінностей та особистісно-орієнтованому підходу до вихованців.

Однак, питання щодо ефективності застосування різноманітних форм та методів роботи з учнівською молоддю по формуванню розширення уявлення про соціальні і моральні цінності та вироблення власних цінностей та позицій висвітлені недостатньо, тому метою запропонованої статті є обґрунтування ефективності педагогічних умов та методик по формуванню соціально – моральної позиції у старшокласників.

Найефективнішою умовою реалізації змісту і методики формування соціально-моральної позиції особистості старшокласників є класний колектив, оскільки саме він являє собою реальну дитячо-дорослу форму співжиття і дозволяє перевірити якість засвоєння і виконання певних соціальних ролей і морально-етичних норм взаємодії. Окремі аспекти такої роботи можуть бути реалізовані і у позашкільній роботі – клубі старшокласників, у роботі з батьками та з педагогами.

Взаємодія педагогів і учнів зосереджується на виявленні й усвідомленні ефективних умов формування соціально-моральної позиції особистості. У цій взаємодії особлива роль відводиться діалогу як процесу пошуку смислів і порозуміння. Діалогічна форма спілкування сприяє конструюванню ситуацій, які мають проблемно-ціннісний характер і потребують від старшокласників розуміння смислу ситуацій з метою виходу в рефлексивну позицію по відношенню до власного розуміння; організації поліпозиційного спілкування старшокласників як обміну і порівняння власних позицій розуміння. Основою організації такого міжособистісного діалогу сприяє розуміння рефлексії як процесу самопізнання себе і своїх якостей на основі безпосереднього життєвого досвіду та через думку інших людей.

Одним із важливих завдань на шляху формування соціально-моральної позиції старшокласників є надання їм допомоги у самостійному виявленні власних труднощів і їх причин у процесі осмислення життя і прийнятті рішень.

У ході взаємодії із старшокласниками інколи виникають труднощі, які стримують процес осмислення старшокласниками власного життя і заважають конструктивному спілкуванню. Такими труднощами є:

- недостатність оволодіння навичками конструктивного спілкування;
- превалювання цільової самодетермінації над ціннісно-смисловими (тобто, визначальними були бажання („Я хочу!“), а не їх сенс („Чому?“, „Заради чого?“);
- обмеженість батьківськими життєвими сценаріями, що призводило до непроявленості „сутнісного Я“, самості юнаків і юначок у особистісному існуванні;
- конформізм (приспосовування, пасивне сприйняття порядку речей) як уникнення старшокласниками ситуацій пошуку з огляду на непередбачуваність (невизначеність) результату і ситуацій вибору з причини необхідності нести відповідальність за прийняте рішення.

Подолання цих труднощів передбачає допомогу старшокласникам як у формуванні свідомості, культури спілкування, відповідальності, так і їх підтримку у смисложиттєвому пошуку та спрямування на конструктивну взаємодію.

У сучасній педагогіці і психології проблемі конструктивного спілкування присвячено значну кількість прикладних досліджень і тренінгових програм, які забезпечують можливість реального вибору оптимальних варіантів до виниклих потреб, в тому числі максимально адекватних саме завданням підтримки смисложиттєвого пошуку старшокласників.

Контекст смисложиттєвого пошуку вимагає від старшокласників не тільки оволодіння навичками конструктивного спілкування, а й здатності реалізовувати їх у міжособистісному

діалозі. Міжособистісний діалог передбачає не тільки комунікативні уміння, а й узгодженість і утримання свободи співбесідників.

Провідною ідеєю педагогічної допомоги старшокласникам у подоланні домінування цільової самодетермінації над ціннісно-смісловою є потреба показати і переконати їх у тому, що у постановці будь-яких життєвих цілей необхідно завжди ставити перед собою питання по типу: „Для чого це мені потрібно?” Така необхідність викликана тим, що сучасні старшокласники часто у своїх мріях у домаганнях просто наслідують когось або виконують чужу волю, не задумуючись над їх сенсом і життєвою перспективою внаслідок цього як для себе, так і для інших.

З метою забезпечення такого аналізу і сприяння самовизначенню запропоновано спеціальні ігри. Їх проведення передбачає коректну проблематизацію свідомості старшокласників у напрямку зростання ціннісних вимог до змісту та форм реалізації поставлених цілей. У процесі аналізу тих чи ігор старшокласники роблять спроби виявити найбільш глибокі смислові пласти поставлених перед ними проблем, відображають життєвий досвід, моральні уявлення, ціннісні орієнтації. Під час обговорення у класах відбувається бурхлива дискусія, виявляються прихильники найбільш радикальних позицій, наводяться різні приклади із життя.

Надзвичайно цінним у цьому процесі, є „проживання” кожної із заявлених у грі позицій, їх критичне осмислення, пошук у кожній з відповідей морального і соціального контексту, прогнозування подальшого розвитку подій в особистісному вимірі і, нерідко, зміна позицій окремих старшокласників на користь морального вибору і соціальної значимості. Твердження спонукають до роздумів, аналізування, пошуку доказів на підтвердження висловленого як із власного життя, так і з життя інших людей. Як результат – ніхто не залишається осторонь розмови, вчиться слухати і розуміти інших, усвідомлювати міру відповідальності як за слова, так і за справи.

З метою кращого самопізнання і усвідомлення сутності соціально-моральних рис особистості для повноцінного життя у суспільстві старшокласникам бажано виконувати вправи на самодіагностику. Наведемо приклад однієї із них.

Вправа –самодіагностика.

Мета: допомогти старшокласникам самим діагностувати свої особистісно-значимі цінності.

Завдання:

1. Виявлення кола особистісно-значимих цінностей.
2. Визначення можливих способів дії у просторі цих цінностей (наприклад, дружба – шукати друзів, вибирати друзів, добиватися дружби, втрачати друзів, сваритися з друзями, поступатися один-одному, турбуватися одне про одного, чекати допомоги від друга тощо).
3. Особистісне ранжування способів дії (по кожній цінності).
4. Виявлення пріоритетних для себе способів дії (по всім цінностям).
5. Обговорення результатів самодіагностики.

Особливість такого методу полягала в тому, що у ході вправи-самодіагностики відбувається зміщення ціннісного і дієво-практичного ставлення до життя. Показовим є те, що старшокласники відчують труднощі у визначенні кола особистісно-значимих цінностей.

Поліпшенню взаємин у родині та у класному колективі, налаштованості на розуміння інших сприяють ігрові методи, спрямовані на розвиток здатності зрозуміти іншу людину, прийняти її точку зору. Прикладом такої взаємодії є ігрова процедура «Зрозумій мене». Для початку учням пропонується будь-яке одне твердження, завчасно підготовлене і таке, що найбільше відповідає певній ситуації у класі. Його читають вголос. Далі оголошуються правила: кожен може висловити свою думку з приводу прочитаного тільки після того, як передасть думку і почуття того, хто висловлювався попередньо, так, що висловить свою з ним згоду. Таким чином висловлювалися всі учасники. Після цього проводиться підсумкова бесіда за наступними питаннями:

- наскільки легко Вам було прийняти точку зору іншого?

– чи змінювалося будь-що у Вашій позиції після відтворення позиції попереднього учасника?

– чи стали Ви після цієї процедури краще розуміти інших?

У такий спосіб виховується вміння слухати і чути, спокійно сприймати думку іншого (навіть, якщо вона не співпадає з власною), поліпшується загальний мікроклімат, оскільки завдання передбачає певну гармонізацію взаємин.

У пошуку шляхів і виробленні соціально-моральної позиції сучасними старшокласниками значна роль приділяється педагогічній допомозі, підтримці з боку вчителя. На класних годинах можуть бути використані спеціальні матеріали, особливістю яких є те, що вони передбачають не формальну участь педагога, а безпосереднє включення у процес їх реалізації.

Загалом провідна роль у побудові виховного процесу у класі належить класному керівнику. Практикою доведено, що якщо основу особистості класного керівника складають гуманістичні цінності, то такі ціннісні орієнтації переважають і в класному колективі; якщо вчитель займає активну життєву позицію, то й учні відрізняються активністю і самостійністю. Отже, його життєво-ціннісні орієнтації, позиції, інтереси і захоплення є прикладом для учнів. Як особистість, він має сам бути соціально-активним і високоморальним та у стосунках з учнями класу виконувати роль не тільки морального наставника, а й бути носієм культури, здатним до посередницької ролі між особистістю і соціальними інститутами з метою допомоги учням у розв'язанні різноманітних соціальних проблем.

Значна увага приділяється і позакласному вихованню старшокласників як однієї із форм проведення учнями змістовного дозвілля. Прикладом такої діяльності була допомога старшокласникам у організації і методичному забезпеченні роботи Клубу „Діалог”. Вибір такої форми роботи зумовлений тим, що в умовах клубної роботи діти більш податливі до виховних впливів, а сама діяльність дітей у вільний час вирізняється для них особливою привабливістю, оскільки значно менше регламентована порівняно, наприклад, із класними годинами.

Заняття старшокласників у клубі спрямовані на задоволення наступних основних потреб цього віку: потреб у відпочинку; потреб у різнобічному розвитку; потреб у спілкуванні; потреби у самостійності, самореалізації і творчості; гедоністичних потреб (у задоволеннях, радості, позитивних емоціях).

У розробці методичних рекомендацій необхідно виходити з того, що для відпочинку необхідна зміна занять, кола спілкування, соціальної ролі й соціального статусу, в тому числі учнівського. Ефективність виховання у клубній роботі досягається за умов, якщо ця робота: цікава своїм змістом і формами; потребує об'єднання, згуртованості, відчуття єдиної команди; орієнтована на переплетення інтересів, ієрархії зв'язків і відношень груп і окремих особистостей, в першу чергу відношень відповідальної залежності; породжує, вимагає, закріплює такий обмін знаннями, думками, настроями, який формує або зміцнює власну позицію.

У діяльності клубу для старшокласників використовуються три основні форми роботи – масові, групові й індивідуальні. Серед масових форм найбільш популярними є шкільні вечори. Їх вирізняє різнобічність і різноплановість тематики (змісту) і методики проведення. Групові форми роботи забезпечуються через діяльність постійно працюючих групових об'єднань та гуртків: драматичного, краєзнавчого, екологічного, гуртка крою й шиття, моделювання, шахового та ін. Результати їх діяльності завжди представлені на масових заходах. Індивідуальні форми роботи передбачають набуття певних знань і багатого та різнобічного досвіду змістовного відпочинку і творчої діяльності. Вони забезпечуються на основі суб'єкт-суб'єктного підходу відповідно талантів, проблем та індивідуальних потреб старшокласників. Таким чином здійснюється розвиток самоактуалізованої особистості з активною суспільною позицією, прагнучою до творчої самореалізації.

Керівництво клубом старшокласників здійснюється органами учнівського самоврядування на які покладається основна відповідальність не тільки за організацію змістовного дозвілля, а й за налагодження певного стилю спілкування й поведінки членів клубу, проведення клубних зборів, випуск клубних газет.

Загалом така суспільна діяльність у клубі старшокласників ставить школярів у стосунки керівництва і підпорядкування, у стосунки, коли необхідно співробітничати для загальної справи, навіть за умов їх постійної зміни. Таким чином відбувається тренування школярів у активній творчій суспільній діяльності й моделювалися ситуації й відносини культурного дорослого суспільства.

Отже, ефективність добору форм і методів роботи в основному спрямована на розширення уявлення старшокласників про соціальні і моральні цінності, визначення ними кола особистісно-значимих цінностей і ціннісних орієнтацій та вироблення власної оцінки і соціально-моральної позиції, набуття досвіду соціальної взаємодії на основі моральних принципів, норм і правил.

Ефективними методами формування соціально-моральної позиції у старшокласників обрано: діалогову взаємодію, поліпозиційне спілкування, конструювання ситуацій проблемно-ціннісного характеру, сюжетні й ділові ігри, ігрові процедури, дискусії, вправи на самодіагностику, психолого-педагогічну допомогу, включення старшокласників у активне суспільне життя. Основними формами – класні години, прес-конференції, клуб старшокласників, учнівське самоврядування.

Дане дослідження не вичерпує усієї проблематики пошуку ефективних форм роботи з учнівською молоддю. Перспективними можуть бути дослідження щодо обґрунтування психолого-педагогічних механізмів формування соціальних ролей і соціально-моральних позицій особистості до різних явищ життя.

Література

1. *Алексєєнко Т.Ф.* Концептуальні підходи до визначення соціально-педагогічних засад виховання особистості // Теоретико-методологічні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. – Зб.наук праць. – Вип.5. – Кн.1. – Київ-Житомир, 2000. – С.46 – 51.

2. *Андрєєва В.В.* Особенности деятельности классного руководителя в гуманистической воспитательной системе школы // Классный руководитель. – 1997. – №2.

3. *Бех І.Д.* Концептуальні засади формування у школяра особистісних цінностей // Виховання патріотизму у дітей та молоді в сучасних соціально-економічних умовах: Матеріали наук.-практ.конф. – К., 1999. – С.4 – 8.

4. *Бех І.Д.* Особистісно-зорієнтоване виховання: Наук.-метод. посіб. – К., ІЗМН. – 1998. – 203с.

5. *Дубровина И.В., Круглов Б.С.* Психологические аспекты формирования ценностных ориентаций и интересы школьников. – М., 1983. – С.27 – 36.

6. *Киричук О.В.* Формування в учнів активної життєвої позиції. – К.: Рад. школа, 1983. – 136с.

7. *Киричук О.В.* Соціальна активність старшокласників // Рідна школа. – 1997. – №7. – С.28 – 30.

УДК 364.62

І.В. Козубовська, О.С. Товканець

ПРОФІЛАКТИЧНА РОБОТА ШКОЛИ З НЕПОВНОЛІТНІМИ ПРАВОПОРУШНИКАМИ У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ

Анотація. В статті розглядаються питання профілактичної роботи з неповнолітніми, схильними до девіантної поведінки, у Великій Британії.